

PS

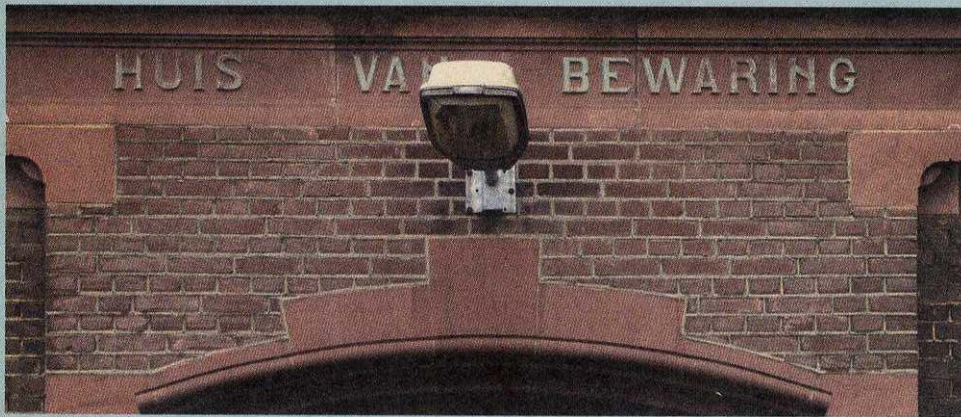
vandeweek

Het PAROOL, zaterdag 20 november 2004

Jan Campert

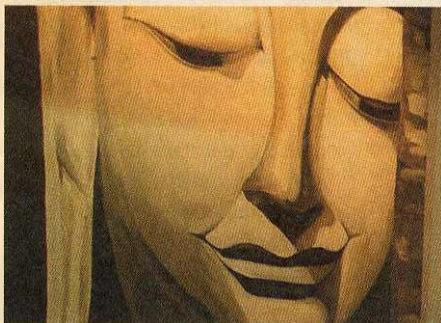
en de onbekende jood

Met de complete weekagenda van Amsterdam

6 Jan Campert

Eindelijk krijgt de verzetsman/schrijver/dichter zijn biografie. En eindelijk weten we daardoor wie de man achter 'de onbekende jood' was.

Johannes

Het had allemaal wel wat pittiger gemogen, maar verder is er weinig mis met Thais restaurant Ko Chang in de Westerstraat.

16

Fanny & Alma

Huib van der Lubbe bekent dat hij van Citrosan houdt en we eten vijftien bitterballen met reclamejongens en broccoli met bejaarden.

28

Oud papier

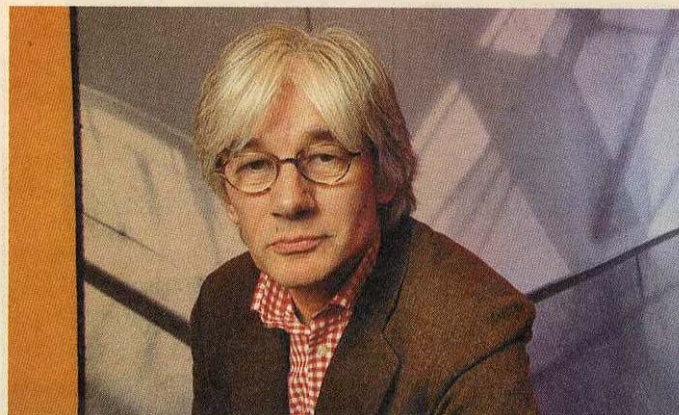
Duitsland-Nederland (1-1), opstand in de Nieuwmarktbuurt en Dimitri van Toorn stopt met zingen. Op 20 november 1974 dus.

30

Interview

22

Het liefst wordt hij gezien als onafscheidelijk duo met Jan Benthem. Maar Rijksbouwmeester, dat is Mels Crouwel toch helemaal in zijn eentje.

plus:

Eerst	4
Shirley	15
Negentien	19
Theodor Holman	32
Niet te missen	42
Mijn Amsterdam	70

De complete agenda van Amsterdam: pagina 43 t/m 69

PS van de Week is het tijdschrift voor de PS van de Week. Het wordt uitgegeven door de PS van de Week. Het wordt uitgegeven door de PS van de Week.

Colofon hoofdredacteur Erik van Grijthuijsen directeur/uitgever Frits Campagne vormgeving Frank Hylkema & Liesbeth van Warmerdam eindredactie Tanja van Bergen fotoredactie Jaap Augustinus & Alexandra Besuijen beeldbewerking Floris Lok, Joost van Weerdenburg drukkerij Tij Offset foto cover Geert Snoeijer

Het Waterloo van

Jan Campert

tekst MAARTEN MOLL foto's GEERT SNOEIJER

Dichter/journalist Jan Campert krijgt bij de jubilerende Bezige Bij – de uitgeverij wordt zestig – eindelijk zijn biografie: 'Wie weet slaag ik in de dood'.

Biograaf Hans Renders reconstrueert de dag waarop de verzetsman door de Duitsers werd opgepakt. En hij vertelt hoe hij 'de onbekende jood' een naam kon geven.

Tijdens de laatste kilometers voor Breda wil biograaf Hans Renders twee misverstanden uit de wereld helpen. Jan Campert zat niet in de gevangenis toen hij het beroemde gedicht *De Achttien Dooden* schreef. En hij is in het vernietigingskamp Neuengamme niet gefusilleerd.

"Jan Campert had gevangeniservaring," zegt Renders. "In de jaren dertig heeft hij een kortstondige liefdesrelatie met schrijfster Willy Corsari gehad. Terwijl hij nog met Joekie Broedelet, de moeder van Remco Campert, was getrouwd, trok hij in bij Corsari."

"Toen het ook met Corsari misging, verliet Campert haar huis en begon een ongeordend bestaan te leiden. Hij kon als journalist zonder vaste betrekking de touwtjes maar moeilijk aan elkaar knopen. Tijdens één van de bezoeken aan Willy Corsari deed hij een greep in de doos met tafelzilver."

Natuurlijk eiste Corsari het zilver terug. Toen Campert na twee jaar de kostbare lepels en vorken nog niet had teruggegeven, gaf Corsari hem aan bij de politie. In 1938 moest Campert de gevangenis in. Er kwam uiteindelijk geen zaak van. Na een week was hij weer vrij.

Renders vervolgt: "In 1941 las Campert in de krant dat er vijftien mannen van de verzetsbeweging De Geuzen en drie Februari-stakers door de Duitsers waren gefusilleerd. Hij kende ze geen van allen persoonlijk, maar als dichter met een groot voorstellingsvermogen en een klein beetje ervaring van achter de tralies van een Haagse politiecel, heeft hij toen zijn beroemde gedicht *De Achttien Dooden* geschreven. Het werd als rijmprint uitgegeven, én het was de allereerste publicatie van De Bezige Bij. Dat laatste heeft Campert nooit geweten – hij was toen al dood."

De opbrengst van de Bezige Bij-uitgave ging naar het Utrechts Kindercomité, dat daarmee joodse kinderen hielp onderduiken.

Huis van Bewaring in Breda.

**Een cel is maar twee meter lang
en nauw twee meter breed.
wel kleiner nog is het stuk grond
dat ik nu nog niet weet,
maar waar ik naamloos rusten zal,
mijn makkers bovendien,
wij waren achttien in getal.
geen zal den avond zien.**

"Het is al met al een markante speling van het lot dat hij een jaar later opnieuw in de gevangenis belandde, en nu voor iets serieu-

zers dan het tafelzilver van Willy Corsari," zegt Renders.

Campert werd aan de Belgische grens bij Baarle-Nassau gearresteerd op verdenking van hulp aan joden, zo ongeveer het zwaarste misdrijf waarvoor je kon worden gearresteerd. Via de gevangenis van Breda, daarna Vught en het Kamp Amersfoort werd hij op transport gesteld naar het Duitse vernietigingskamp Neuengamme.

"Jan Campert is daar op 12 januari 1943 bezweken. Neuengamme was een concentratiekamp met als programma 'Vernich-

Familie Campert in West-Kapelle,
†1905. Vader, moeder en de kinderen
Herman, Annemarie, Apo en Jan.

tung durch Arbeit. Hij is van uitputting gestorven, en dus niet voor het vuurpeloton gebracht.”

Breda

We rijden Breda binnen. Het is het beginpunt van de reconstructie van de dag dat Jan Campert door de Duitsers werd opgepakt. Renders heeft deze dag in *Wie weet slaag ik in de dood* op bijna angstaanjagende manier in kaart gebracht.

In de Kloosterlaan, vlak bij de koepelgevangenis, stappen we uit de auto. Renders

staart korte tijd naar de letters die boven een deur in de gevel zijn uitgehakt:

HUIS VAN BEWARING.

“Hier is Jan Campert op 21 juli 1942 naar binnen gebracht. Om ongeveer half negen 's avonds. Samen met Martien Nijkamp en ‘de onbekende jood’.”

Het was al eerder bekend dat Campert in Noord-Brabant, samen met de Bredase journalist Martien Nijkamp, met wie hij al vijftien jaar bevriend was, joden over de grens hielp. De vluchtroute naar het veilige Zwitserland liep via Brussel.

Maar het is altijd een raadsel geweest wie de jood was die hij op die 21ste op weg naar de vrijheid wilde helpen. In alle processtukken en archiefmateriaal staat hij aange-merkt als ‘de onbekende jood’. Renders wilde weten wie hij was.

Door geluk, toeval en vooral het stug doorwerken van honderden dossiers kwam hij erachter wie er allemaal bij Camperts arrestatie betrokken waren geweest

We lopen terug naar de auto. “Baarle-Nassau is Jan Camperts Waterloo,” zegt Renders. “Er zijn de afgelopen zestig jaar veel stukken verschenen over de laatste dagen van Campert. Maar wie hij probeerde te redden op die julidag in 1942, daar is nooit iemand achter gekomen. Ook Loe de Jong, die er in zijn standaardwerk *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog* een passage aan heeft gewijd, wist het niet.”

“Ik kon deze biografie alleen schrijven, zo voelde ik dat vanaf het begin, als het mij zou lukken die onbekende jood een identiteit te geven. Zijn lot is onlosmakelijk aan dat van Campert vastgeklonken. Ik voelde me verplicht deze mysterieuze figuur een gezicht te geven. Bovendien is dat een eervolle zaak voor een biograaf; onthullen wat nog nooit iemand heeft onthuld.”

Renders vertelt gedreven hoe hij het heeft aangepakt. Vanuit de vijand denken, noemt hij zijn methode. Omdat bekend is dat de

Duitsers alles nauwgezet documenteerden. “Dat is spannend werk, hoe dramatisch het verhaal ook is. En als het een verhaal wordt, is de biografie blij.”

Renders is in strafdossiers van na de oorlog nagegaan welke officieren, marechaussees, grensbeambten en Scharführers (sergeanten) aan de Belgische grens werkten. Door geluk, toeval en vooral het stug doorwerken van honderden dossiers kwam hij erachter wie er allemaal bij Camperts arrestatie betrokken waren geweest. Maar de man die de grens overgezet moest worden, werd ook daarin consequent ‘de onbekende jood’ genoemd.

“Ik kwam er na lang speuren achter waar ik de naam van de onbekende jood kon vinden: in het inschrijvingsregister van het huis van bewaring in Breda. Maar elke keer kreeg ik van een directeur, een archivaris of een ambtenaar te horen dat het gevangenisarchief niet voor mij zou opengaan.”

“Na een jaar lang elke week te hebben opgebeld en talloze schriftelijke verzoeken te hebben ingediend, werden ze waarschijnlijk zo moe van mij, dat ik het arrestantenboek mocht inzien. Stond ik

Frans van Raalte.

Frans van Raalte met zijn moeder, gefotografeerd op de dag dat hij werd opgepakt.

daar met een geüniformeerde archivaris, mijn hart sloeg over van opwinding. En ik vond zijn naam. In een groot zwart inschrijvingsboek. Indrukwekkend door de eenvoud waarmee een paar kale gegevens waren opgeschreven.”

De onbekende jood was ingeschreven onder registratienummer 306. Geboren op 13 april

‘Stond ik daar met een geüniformeerde archivaris, mijn hart sloeg over van opwinding. En ik vond zijn naam’

1921, 1,73 meter lang, had zwart haar en bruine ogen en een lang aangezicht. Hij droeg een polshorloge en had 34,89 gulden op zak. Zijn naam was Frans van Raalte.

Breda-Baarle-Nassau

Van Breda rijden we via Chaam naar Baarle-Nassau. Het is de weg die Campert, Nijkamp en Van Raalte op 21 juli 1942 in een taxi ook hebben afgelegd. Frans van Raalte was een 21-jarige Haagse jongen die zelf vond dat hij er erg joods uitzag. Hij kwam uit een milieu waar men ook al in 1942 in de gaten had wat er met de joden stond te gebeuren. Via via was hij in contact met Campert en Nijkamp gekomen. Aan de grens bij Baarle-Nassau wilden ze Van Raalte in de avond, bij de doorlaatpost op de weg naar Turnhout, naar België smokkelen.

De drie gingen met de taxi, omdat Campert de streek niet kende en Nijkamp nachtblind was. Renders noemt hen met een droeve lach de lamme en de blinde.

Cor Brugel, chauffeur van het Bredase taxi-bedrijf Peutax (zo genoemd omdat ze uitsluitend Peugeots hadden) reed hen die avond. Brugel is de dans ontsprongen, omdat hij aannemelijk kon maken dat hij alleen maar drie passagiers van Breda naar Baarle-Nassau had vervoerd. De Duitsers lieten hem gaan.

In een door hemzelf uitgegeven boekje over zijn tijd als taxichauffeur, *Taxi, meneer?* be-

schrijft hij wat in Baarle-Nassau is gebeurd, nadat de taxi door een politieagent tot stoppen was gedwongen.

‘Een officier van de Sicherheitsdienst die de leiding had, stevende met korte, stijve pasjes op mijn wagen af. Hij bleek verdomd goed op de hoogte te zijn en noemde op barse toon de namen van twee van mijn passagiers, terwijl hij op kortaangebonden en geen tegenspraak duldende toon van de derde vaststelde: “Und du bist ein Jude!” Het was duidelijk verraderswerk.’

Baarle-Nassau

In hotel-restaurant Den Engel in Baarle-Nassau wachtten we op Dicky Nijkamp, de dochter van Martien Nijkamp. Zij heeft een proefdruk van het hoofdstuk uit Renders biografie gelezen, waarin haar vader een rol speelt. Zij wil zien waar haar vader op de dag van zijn arrestatie is geweest. Renders vertelt ondertussen wat er in Baarle-Nassau is gebeurd.

‘Iemand, ik kon niet met zekerheid vaststellen wie, moet de SD hebben verteld dat op de avond van de 21ste juli een zogenoemd ‘jodentransport’ zou plaatsvinden. De chef van de Bredase SD-post Willy Stöwsand en de SD-agent A.E.E. Rosener hadden hun auto die avond op de Markt van Baarle-Nassau geparkeerd en wachtten op de auto met Campert, Nijkamp en Van Raalte. De drie zijn met open ogen in de val gelopen.’

305	Jan, Reuker Theodoor Campert	Moeder le Baarle-Nassau Cloedeth 52	21 Juli 1942 (N.n. 0 1/2)	Guyon P Kleinschik M. Klauw	21 Oct. 1942 P. 30 M. DIRECTEUR	Opdra Lieber poliester
306	Frans, Raalte V. Raalte	Moeder le Baarle-Nassau H. Honschela 20	21 Juli 1942 (N.n. 0 1/2)	Mengel P Kleinschik M. Klauw	Confeder 21 Juli nam. 11 1/2 bfg. binsten	21 Oct. 01

Wim Frijters in zijn huiskamer (voormalig café Venhoef).

Renders wijst naar buiten, naar het aan de overkant gelegen café op de hoek. "Jaan van Loon, de contactpersoon in Baarle-Nassau, en de man die Campert en Nijkamp meehielp joden over de grens te zetten, zag op die noodlottige avond vanuit café Het wapen

'Jan Campert heeft zich waarschijnlijk ook niet gerealiseerd hoe ernstig zijn vergriep in de ogen van de nazi's was'

van Nassau de auto met de wachtende Stöwsand en Rosener op de markt staan. Van Loon belde direct vanuit het café met het huis van Nijkamp in Breda. Helaas. Maria, Nijkamps vrouw, vertelde dat ze al onderweg waren." Renders zwijgt even. Hij kijkt even Den En-

gel rond. Hier zat hij in 2002 om research te plegen. "Hier hoorde ik dat Chat van Loon, de broer van Jaan, een ongelooflijk bange man was. Toch was hij een onmisbare schakel in het helpen van joden."

"Chat gaf berichten over jodentransporten

door aan zijn broer zonder dat hij het wist. Campert, of Nijkamp, had hem opgebeld met de mededeling dat er één 'mand met kippen' zou worden gebracht en of hij dat aan zijn broer, die geen telefoon had, wilde doorgeven."

"De broers waren kippenhandelaren. Dergelijke mededelingen waren heel gewoon en Chat heeft nooit geweten dat het hier een code betrof voor joden, die over de grens zouden worden gebracht."

Een vraag die Renders ook moest beantwoorden, was waarom Campert joden heeft geholpen. "Campert was journalist en hij wist wat er speelde. Tegelijkertijd was hij door zijn ongeordende leven een schaarleer met een eeuwig geldgebrek geworden. Voordat de oorlog uitbrak, was hij gemakkelijk te paaien om voor het geld in rare, rechts georiënteerde blaadjes te schrijven. Tegelijkertijd was hij een onbaatzuchtig mens die, ook als hij zelf armoede had, vaak bezig was om anderen te helpen. Hij richtte een fonds op voor J.C. Bloem of organiseerde een tentoonstelling ten behoeve van kunstenaars in nood, dergelijke dingen."

"Op die manier heeft hij ook Frans van Raalte willen helpen. Hij was blij iets te kunnen doen en tegelijkertijd heeft hij er een beloning voor gevraagd. Hij heeft zich waarschijnlijk ook niet gerealiseerd hoe ernstig zijn vergriep in de ogen van de nazi's was."

"De taak van de biograaf is ook niet zozeer om een etiket te plakken, maar veel meer om inzichtelijk te maken waarom iemand de dingen deed die hij deed. In de hiërarchie van de gebeurtenissen moet je je natuurlijk wel realiseren dat Jan Campert in een concentratiekamp is gestorven."

Dicky Nijkamp is gearriveerd. Renders laat haar onbekende foto's van haar vader zien. Na een tijdje geeft ze de foto's terug en zegt: "Ik heb altijd gedacht dat hij groter was."

Ook is ze er altijd vrij zeker van geweest dat haar vader in Den Engel is gearresteerd. Renders heeft ondertussen een foto op tafel gelegd van de taxichauffeur Cor Brugel, trots naast de auto waarin Campert, Nijkamp en Van Raalte hun fatale rit maakten. Ook een foto van Frans van Raalte met zijn moeder, gemaakt op 21 juli 1942.

Dicky is aangedaan maar ze houdt het bij feitelijke observaties. Ze vertelt dat ze haar vader nooit heeft gekend. "Ik heb mijn vader zelfs nooit gezien, maar mijn vader mij wel. Mijn moeder heeft me een keer op haar arm meegenomen, toen we hem in de gevangenis gingen bezoeken. Ik ben op 27 juni 1942 geboren. Mijn vader is nog geen maand later gearresteerd en niet meer uit de oorlog teruggekeerd."

"Mijn moeder heeft mij nooit over mijn va-

Hans Renders aan de grens.

der willen vertellen. Maar als ik om een boodschap werd gestuurd en met een pak Persil-waspoeder thuiskwam, werd ze woedend. Later kwam ik erachter dat de vertegenwoordiger van Persil hier in Breda als verrader voor de nazi's werkte."

Dicky Nijkamp heeft de oorlog nooit achter zich kunnen laten. Vele jaren na de oorlog wilde Maria Nijkamp alsnog, onder grote druk van Dicky, voor één keer vertellen over haar man. Maar ze bleef, toen haar moeder eenmaal was overleden, met vele vragen zitten. Vragen waarop Hans Renders haar voor een groot deel een antwoord heeft kunnen geven.

We besluiten naar de grens te rijden om te kijken waar Campert en Nijkamp ten minste tweemaal één of meer joden over de grens hebben gebracht. Als we Den Engel verlaten, wijst Renders op een pand aan de overkant: Linda Mode. De kledingwinkel was vroeger smokkelaarskroeg Den Pungelaar. Voor die kroeg is de taxi van Cor Brugel aangehouden. Renders wijst naar rechts. "Daar, voor wat toen het stadhuis was, stond de auto van Stöwsand te wachten." Dicky blijft lang naar Linda Mode staren.

De grens

Hans Renders belt aan bij het huis van Wim Frijters, pal aan de grens. We zien in de hoek van het als huiskamer ingerichte vertrek een bar. De woning van Frijters was

Taxichauffeur Cor Brugel, naast zijn taxi, waarin Campert, Nijkamp en Van Raalte hun fatale rit maakten.

vroeger café Venhoeve. Hier had, op de avond van de 21ste juli 1942, de taxi van Cor Brugel voorbij moeten komen. Hier zat Zwarte Jeanette de boel in de gaten te houden. Nijkamp en Campert hadden eerder joden de grens overgezet. Ook Wim Frijters, zoon van de kastelein, heeft joden geholpen. Frijters (82) kan zich Campert en Nijkamp niet herinneren, tot lichte teleurstelling van Dicky Nijkamp. Zwarte Jeanette weet hij zich wel te herinneren, een mooie Belgische, met een weelderige, zwarte haardos, die de grensposten kon afleiden als er weer 'een mand met kippen' in aantocht was. Zwarte Jeanette is twee dagen na de arrestatie van Campert, Nijkamp en Van Raalte ook opgepakt. Zij overleefde de oorlog, maar ze is nooit meer in de Venhoeve geweest.

In die julimaand is Frijters gestopt met het smokkelen van joden. Het werd te gevaarlijk. "Op een dag," aldus Frijters, "kwam er iemand het café binnen die omzichtig vroeg of er hier mensen over de grens gezet konden worden. Die man droeg een lange leren jas. Wij hadden meteen in de gaten dat het foute boel was, want alle leren jassen waren door de Duitsers gevorderd."

Frijters laat een foto zien, en een getuigschrift van Yad Vashem, het Israëliësch instituut dat niet-joden eert die met gevaar voor eigen leven joden hebben gered. Een door Frijters geholpen jood, J. Beem, heeft vlak voor zijn dood een boom voor Frijters laten planten in het vredeswoud op de heuvels buiten Jeruzalem. De tekst op het getuig-

Slordig beheer

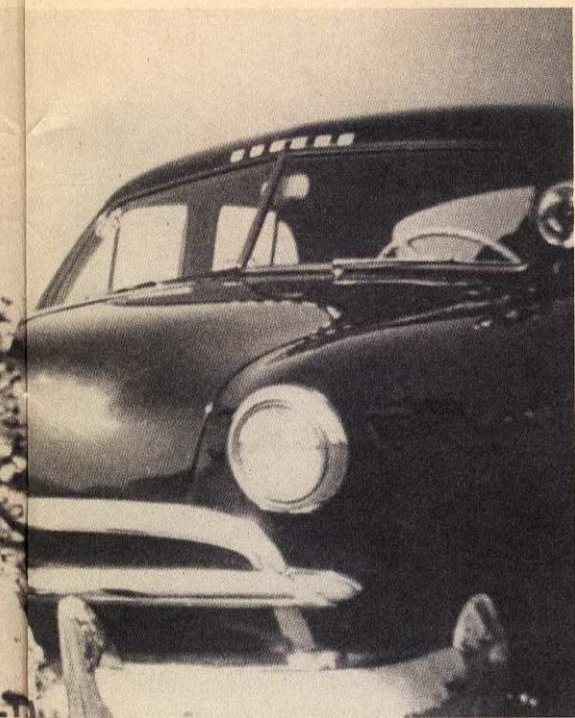
Jan Campert (1902-1943) werd geboren in Spijkenisse, maar bracht zijn jeugd door in Westkapelle. Hij is bekend gebleven als de dichter van het beroemde verzetsgedicht De Achttien Dooden en ook omdat hij de vader van Remco Campert is.

Campert was behalve dichter ook columnist, criticus, detectiveschrijver, journalist en gangmaker van het literaire leven in de jaren twintig en dertig van de vorige eeuw. Hij meldde zich als propagandist bij de Zeeuwse Bond van Religieus Anarcho-Communisten, voordat hij bankbediende in Amsterdam en journalist in Den Haag werd.

Campert was de bohémien die zich graag in cafés en theaters vertoonde en daar als redacteur van de stadskrant De Nieuwsbron over het mondaine leven schreef. Het kon bijna niet anders of hij trouwde met een actrice: Joekie Broedelet. Maar ook was hij de echtgenoot van Clara Eggink en leidde hij een jetset-achtig leven met de schrijfster Willy Corsari.

Er is nooit eerder een biografie van Campert verschenen. De Achttien Dooden hebben als een grafzerk van zijn leven gefungeerd; al het andere is daaronder verborgen gebleven. Camperts laatste prozaboek heet Slordig beheer, een goede titel voor iemand die al tijdens zijn leven ongrijpbaar was. Hij was een bekende figuur, alleen al omdat hij elke dag een column op de voorpagina van De Nieuwsbron publiceerde, maar of hij nu in Den Haag of in Amsterdam woonde, was zelfs voor zijn eigen vrienden niet altijd duidelijk.

Door zijn talloze verhuizingen en wisselende relaties is er ook weinig documentatie van Campert bewaard gebleven. Voor aspirant-biografen zal daarnaast hebben meegewogen dat men geen verzetsstijl van zijn voetstuk wilde laten vallen – vanwege het gerucht dat geld een drijfveer was voor Camperts verzetswerk.

schrift luidt: 'Een late dankbaarheidsbetuiging voor de geboden hulp in juli 1942'. Voor Dicky Nijkamp moet het enigszins wrang zijn deze tekst te lezen. Want in diezelfde periode hebben haar vader en Jan Campert hun hulp aan Frans van Raalte

Zwarte Jeanette is twee dagen na de arrestatie van Campert, Nijkamp en Van Raalte ook opgepakt. Zij overleefde de oorlog

met de dood moeten bekopen. Wel heeft ze vandaag haar vader weer een beetje beter leren kennen. Voordat ze weer naar huis gaat, vraagt ze Wim Frijters of ze nog eens terug mag komen om te praten over de oorlog. Dat mag.

Als we Baarle-Nassau uitrijden, vertelt Renders over de zelfmoord van Frans van Raalte. "Drie uur na zijn arrestatie heeft Frans van Raalte een capsule cyaankali uit een kies gepeuterd. Hij heeft de capsule kapotgebeten en zichzelf zo van het leven beroofd. Campert en Nijkamp zijn naar Vught en Amersfoort gebracht, en daarna op transport gesteld naar Neuengamme. Ook Martien Nijkamp is daar in januari 1943 gestorven."

Hans Renders: We weet slaag ik in de dood. Biografie van Jan Campert. De Bezige Bij, € 27,50

Parool 26-11-2004

Taxichauffeur Cor Brugel, met zijn kennelijk naoorlogse taxi.

FOTO BIOGRAFIE VAN JAN CAMPERT

Die taxi was het dus niet

Ford uit 1952

BIJ HET artikel over Jan Campert in PS van de week van vorige week zaterdag staat bij de foto van de taxichauffeur en zijn taxi als bijschrift dat dit de taxi is waarin Jan Campert, Dicky Nijkamp en Frans van Raalte hun fatale rit maakten.

Hoewel ik beslist geen autofreak ben die aan een stukje achterlicht het merk, type en bouwjaar kan onderscheiden, is de auto volgens mij een Ford uit 1952. Op 21 juli 1942 kan Campert daar dus niet in hebben gezeten.

Ed Wendt, Castricum

Ford Tudor uit 1950

DE taxi waarin Campert, Nijkamp en Van Raalte

gebeelde auto zijn geweest. Het is namelijk geen Peugeot, waarin het taxibedrijf volgens het artikel in de oorlogsjaren uitsluitend reed, maar een (Amerikaanse) Ford Tudor uit 1950.

Chris Reinewald, Amsterdam

Ford Custom V8, model 1949

OP DE foto van taxichauffeur Cor Brugel staat een Amerikaanse Ford Custom V8, model 1949, geassembleerd in de Amsterdamse Ford-fabriek.

Hans Stoovelaar, Amsterdam

Ford uit 1949

DE FOTO toont een Ford uit 1949, geen Peugeot uit 1942.